

Hlubinková, Zuzana

Závěr

In: Hlubinková, Zuzana. *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 238-252

ISBN 9788021052956

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124107>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

346 Cílem práce bylo postihnout slovtvorbu východomoravských nářečí jako systém vnitřně spjatý s ohledem na jazykovězeměpisnou situaci. Zároveň šlo o postižení specifických rysů, jimiž se odlišuje od tvoření slov ve spisovném jazyce. Hlavní přínos studie tkví v tom, že z hlediska slovtvorného zpracovává velkou vnitřně diferencovanou nářeční skupinu. Vychází z rozsáhlého nářečního materiálu získaného přímým výzkumem ve třinácti obcích východní Moravy ve druhé polovině osmdesátých let 20. století. Na připojených mapách jsou znázorněny nářeční jevy slovtvorné povahy, které se na území východní Moravy územně diferencují.

Popisy nářečního hláskosloví, tvarosloví a skladby jsou detailně zpracovány a mají dlouhou tradici. To se však netýká tvoření slov. Naše monografie do jisté míry navazuje na Ficovu disertační práci *Tvoření slov v hanáckých nářečích* (1984). Náš popis nářeční slovtvorby je zatím třetím pokusem svého druhu (rukopisné práce o tvoření slov na Třebívlicku M. Rackové a o slovtvorbě středomoravských dialektů K. Fice), a proto nelze tyto popisy považovat za rovnocenné s popisy ostatních jazykových plánů. Stejně široce materiálově fundovaný popis slovtvorného systému českých nářečí bude moci vzniknout až po sepsání slovníku českých nářečí.

Slovní zásoba tradičního nářečí bez terminologických prvků bude stěží přesahovat 10 000 slov. V naší práci zpracovávající zhruba 3 800 formací se těžko projeví početní převaha formací utvořených postupy živými nad formacemi ze staršího časového období. Jinak je tomu v jazyce spisovném. Velká část nářeční slovtvorby je dnes již neživá. Útvary (zejména mutačního charakteru) se už po jistou dobu přejímají hotové z jiných strukturních útvarů, nejčastěji však z jazyka spisovného. Proto naše závěry koncipujeme tak, že se zaměříme na stručnou slovtvornou charakteristiku jednotlivých slovních druhů. Ve středu našeho zájmu stojí především ty specifické jevy, jimiž se nářeční slovtvorba liší od jazyka spisovného. Zmiňujeme se i o jevech shodujících se se spisovným jazykem. Přičleňujeme rovněž informaci o těch specifických prostředcích slovtvorby východomoravských nářečí, které se nevyskytují ve středomoravských dialektech.

Z výše uvedeného plyne, že doložený materiál důsledně srovnáváme se slovtvorbou spisovného jazyka a slovtvorbou středomoravských nářečí. Srovnáváme i s *Českým jazykovým atlasem 1-5*. První tři díly ČJA

jsou totiž zaměřeny na slovní zásobu určitých významových okruhů, čtvrtý díl má morfologické zaměření, pátý díl je hláskoslovný s připojenými oddíly věnovanými syntaxi a vybraným adverbii. V *Atlase* jsou zpracovány jen položky, které jsou reprezentativní jak z hlediska jazykového systému, tak i předpokládaného areálového členění v rámci českého jazyka. Zároveň jsme si vědomi toho, že atlasový materiál vykazuje starší stav dialektů; byl shromážděn v letech 1964–1972. Není zaměřen výhradně na tvoření slov a ani pro podrobnější komparaci neskýtá dostatek dokladů (zadáním se s našimi mapami shoduje 28 položek z ČJA, viz seznam map v závěru práce). Náš materiál z druhé poloviny osmdesátých let vykazuje již některé, zejména vývojové odlišnosti. Navíc informujeme také o jazykové situaci v sousedních nářečích slovenských. Jde o 14 položek, které se svým zadáním shodují s našimi mapami (viz seznam map v závěru práce). Údaje čerpáme ze třetího dílu *Atlasu slovenského jazyka*, popř. z dílu druhého. Třetí, slovtvorný díl tohoto atlasu přináší nářeční materiál zhruba ze stejného časového údobí jako ČJA (1965–1970). Tato srovnání s mapami z českého a slovenského atlasu názorně ukazují, že řada odvozenin doložených z východní Moravy má mnohem větší územní rozsah. Jsou rozšířeny nejen v jiných českých dialektech, ale i v dialektech na sousedním Slovensku (tyto poznatky jsou uvedeny u popisů příslušných map).

Z popisu vývoje české slovtvorby víme, že hlavní slovtvorné afixy byly zděděny už ze starší doby. Náš nářeční materiál, který jsme získali během výzkumu ve východomoravských dialektech, dokazuje, že většina slovtvorných prostředků je společná jazyku spisovnému i nářečí. Specifických formantů je v nářečích na východní Moravě naprostá menšina, velká část z nich má expresivní formu, což je typický znak mluvenosti. Rovněž je pro nářeční slovtvorbu typický menší počet útvarů složených. Nejistili jsme však to, co se v dialektologické literatuře uvádí, a to omezenější repertoár abstraktních názvů. U adjektiv se potvrdila nerozvinutost některých slovtvorných kategorií. Velmi bohatě se naopak se z hlediska slovtvorného členění adverbia. Vykazují rovněž výrazné územní rozdíly na mapách. Řadu specifických rysů lze vysledovat nejen u základních slovních druhů (substantiv, adjektiv, sloves a adverbii), ale také u zájmen a předložek. Tyto slovní druhy společně s číslovkami jsou v dialektologické literatuře zpracovány vůbec poprvé. Shrnující slovtvorná charakteristika jednotlivých slovních druhů je zpracována níže. Zároveň na 82 mapách na vybraných slovech dokumentujeme jejich zeměpisné rozrůznění. Z tohoto aspektu zpřesňujeme a doplňujeme výsledky *Českého jazykového atlasu*. Tím se naše práce stává nejen příspěvkem k hlubší charakteristice českých nářečí z hlediska slovtvorné-

ho, ale i východiskem dalšího výzkumu nářečí a celého národního jazyka v době, v níž dochází vlivem nových sociálních a kulturních podmínek k rozkladu tradičních jazykových struktur.

347 TVOŘENÍ SUBSTANTIV

JMÉNA KONATELSKÁ

Málo početná jména konatelská nevykazují žádné zvláštní slovtvorné odlišnosti. Řada doložených formací byla přejata ze spisovného jazyka. Nejužívanějšími formanty jsou *-ař/-ář* a *-ník*. Sufix *-ař/-ář* nezpůsobuje alternace a odvozuje se jím zejména od základů zakončených na *-k* (např. *výminkař/výminkář*). Distribuci formantů *-ař* a *-ář* určuje slabičný rozsah příslušného základu. Dvouslabičné základy se pojí s krátkou variantou *-ař* (např. *drvař*). U formací se sufixem *-ník* převažují základy na *-d*, *-t*, a *-n* (např. *besedník*).

JMÉNA PODLE PŘÍSLUŠNOSTI

Při odvozování jmen obyvatel se ve východomoravských dialektech užívá především sufixu *-an* (s variantami *-jan*, *-čan*), méně se uplatňuje sufix *-ák* (s variantami *-ják*, *-čák*). Podob s *n*-ovými formanty přibývá směrem k východu a mají územní převahu. Viz mapa č.1 obyvatelská jména.

Výrazným nářečním rysem je tvoření jmen obyvatel z redukovaného základu místních jmen na *-ovic(e)*, popř. *-ic(e)* (např. *Popovice - Popoujan*, *Velké Pavlovice - Pavlofčák*).

NÁZVY MÍST

Názvy míst vykazují celou řadu specifických rysů. Nutnost pojmenovávat místa vede ke značné rozvinutosti této slovtvorné kategorie. K nejproduktivnějším nářečním formantům patří *-isk(o)* a *-ň(a)*. Formant *-isk(o)* označuje otevřené prostory, formant *-ň(a)* prostory uzavřené. Prvním formantem se nejčastěji tvoří názvy míst, kde se něco pěstuje nebo rostou nějaké rostliny (např. *jačmeňisko*). Názvy na *-išč(e)* bývají méně časté a většinou představují přejímky ze spisovného jazyka. Oba formanty se výrazně diferencují i územně. Viz mapy č. 2 strniště a 3 hnojiště. Mapy dokumentují výrazné pronikání spisovného jazyka do nářečí, a proto graficky zaznamenáváme i spisovnou variantu *-išť(e)*.

Rovněž další mapy (č. 4 prádelna, 5 koupelna a 6 hájovna) dokumentují průnik spisovných slov do dialektů. Vedle nářečního sufixu *-ň(a)* a spisovného *-n(a)* je na těchto mapách zobrazen i formant *-k(a)*, kterým se pojmenovávají prostory uzavřené (např. *drvárka*). Prostory uzavřené

označuje i formant *-ňic(a)*. Viz též mapa č. 7 slánka. Formant *-k(a)* vykazuje shody se spisovným jazykem. Totéž platí i o dalších slovotvorných prostředcích. Sufix *-in(a)* slouží k pojmenování míst, na nichž roste nějaký porost (např. *dubina*). Další formant *-ňlk* označuje prostor, v němž se něco pěstuje nebo je uloženo (např. *dřevňlk*). Poslední sufix *-ín* pojmenovává místa, kde se chovají živočichové (např. *fčelín*).

JMÉNA PŘECHÝLENÁ

Nejproduktivnějším slovotvorným prostředkem pro tvoření přechýlených jmen je *-k(a)*. Odvozuje se jím od mužských jmen obecných (např. *kuchařka*) i vlastních (např. *Liptálanka*). Specifikem je přechylování re-suffixací pomocí variant *-ank(a)*, *-jank(a)* a *-čank(a)*. Tento způsob tvoření se týká vlastních jmen, jejichž odvozovací základ končí na *-čák* (např. *Pavlofčanka*) a některých jiných na *-ák* nebo *-ják* (např. *Kobylanka*, *Vřesovjanka*). Územní rozložení přechylovacího formantu *-k(a)* a jeho variant registrujeme na mapě č. 8.

Dalšími přechylovacími sufisy jsou *-ic(a)* a *-yň(a)/-kyň(a)*. Názvy na *-ic(a)* se odvozují od obecných mužských jmen zakončených formantem *-ňlk* (např. *klebetňica*). Varianta *-kyň(a)* se spojuje se základy na *-c(a)* (např. *zástupkyňa*). Odvozeniny druhého typu představují přejímky ze spisovného jazyka.

Ke jménům přechýleným zařazujeme i přechýlená příjmení, přestože u nich dochází vedle modifikace rodu i ke změně významu. Ve východomoravských nářečích se přechýlená příjmení na *-ou(á)* uplatňují zejména v oficiálním styku. V neoficiální sféře se užívá většinou velmi produktivních neexpresivních podob na *-en(a)*, *-k(a)* nebo *-ic(a)*. Tyto specifické sufisy se pojí výhradně s mužskými příjmeními substantivního typu. Zakončení těchto příjmení určuje distribuci jednotlivých formantů. Sufix *-en(a)* se připojuje k mužským příjmením na *-č(e)k* (např. *Ptáček - Ptáčena*), *-(e)k* (např. *Kocůrek - Kocůřčena*) nebo ke jménům s morfologickou charakteristikou *-(a)* (např. *Večerka - Večerčena*). Formant *-k(a)* se pojí s různými typy příjmení (např. *Zeman - Zemanka*). Není připojitelný pouze tam, kde fundující jméno mužského rodu končí na *-k(a)* a *-(e)k*. Pro typ na *-ic(a)* se stala základem pouze mužská jména na *-ík* (např. *Vajdík - Vajdica*). Jednotlivé slovotvorné typy ženských příjmení se diferencují i územně. Viz mapa č. 9.

Přechylování k neutřům se nejčastěji využívá k tvoření jmen mládat. Odvozují se konverzním formantem *-(a)/-(e)*. Pojí se se jmény zvířat (např. *ščeňa/ščeňe*), méně se jmény osob (např. *dítta/díte*). Zeměpisné rozložení formantu *-(a)* a *-(e)* graficky znázorňujeme na mapě č. 10 tele.

NÁZVY HROMADNÉ

Názvy hromadné představují vesměs přejímky ze spisovného jazyka. Nejproduktivnější je konverzní formant *-(í)*, jeho příponová varianta *-č(í)* (např. *bórč(í)*) a sufix *-ou(í)* (např. *šípou(í)*). K nim se řadí též dosti častá nářeční příponová varianta *-áč(í)* (např. *urbáč(í)*). Tyto formanty se pojí pouze se jmény rostlin. Utvořené názvy vytvářejí významově vyhraněnou skupinu pojmenování porostů.

K této kategorii jsou přiřazena i jména označující rodinu jako celek. V této funkci se u substantivních příjmení na východní Moravě uplatnil jejich nominativ plurálu zakončený formanty *-(í)* nebo *-(ě)*. Tyto formanty se pojí s různými typy příjmení. U jmen rodin na *-(í)* mají převahu příjmení na *-k* (např. *Novák - Nováci*) a ta, která mají morfologickou charakteristiku *-(a)* (např. *Juříčka - Juříčci*). U jmen rodin na *-(ě)* mají větší zastoupení jen příjmení zakončená na *-(a)* (např. *Hlavica - Hlavicě*). Pro označování rodiny se na zkoumaném území užívá u substantivních příjmení také nominativu plurálu zpodstatnělého adjektiva posesivního na *-ou(í)*. Pojí se s různými typy příjmení (např. *Rýzner - Rýznerovi*). Tato podoba, shodná se spisovným jazykem, je dokladem pozvolného tlaku spisovného jazyka na většinu východomoravských nářečí. Územní rozložení uvedených formantů zobrazuje [mapa č. 11](#).

Studie o středomoravských nářečích, která nám slouží k porovnání příponové varianty *-č(í)* a *-áč(í)* a názvy označující rodinu jako celek neuvádí.

NÁZVY JEDNOTLIVIN

Názvy jednotlivin zastupuje jen několik substantiv většinou přejatých z jazyka spisovného.

JMÉNA ZDROBNĚLÁ

Slovotvornou kategorii jmen zdrobnělých charakterizuje bohatý repertoár sufixů, který se vesměs shoduje se spisovným jazykem. Možnost vícenásobné derivace sloužící ke zvýraznění stupně modifikace vede ke vzniku sekundárních (popř. terciárních) sufixů rozlišených podle rodu (např. *-(e)k, -ík, -eč(e)k, -ič(e)k; -k(a), -ičk(a), -ečk(a); -k(o), -ečk(o), -ičk(o)*). Zvláštní slovotvorné prostředky se objevují zcela výjimečně a jsou často doloženy jen ojedinělými formacemi.

U maskulin byly zaznamenány nářeční formanty *-úš(e)k* (např. *hrnúšek*) a *-iš(e)k/-ýš(e)k* (*malíšek, konýšek*). Vyjadřují zesílený stupeň deminutivnosti. Toto tvorení má ráz okrajový. Totéž platí o formantu *-étk(a)* (*izbétka*) u feminin. Ojedinělou formací je také *nožinka* s formantem *-ink(a)*. Zesílený význam mají i častěji doložené útvary na *-enk(a)* (např.

noženka), které společně s neutry na *-enk(o)* (např. *očenko*) představují sufixy typické pro východní Moravu. Tvoření deminutiv na *-enk(a)* se omezuje jen na základová feminina dvouslabičná. U neuter byl zachycen též ojedinělý nářeční formant *-íšk(o)/-ýšk(o)* (*jablíško, okýško*).

Formanty, jimiž se odvozují deminutiva rodu ženského a středního, vykazují též rozdíly územní. Znázorňujeme je na mapách č. 12 *kostička*, 13 *jizbička*, 14 *nožička*, 15 *maminka*, dále 16 *okénko* a 17 *očičko*.

Práce o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, nářeční formanty *-úš(e)k, -ýš(e)k, -étk(a), -enk(a), -enk(o)* a *-íšk(o)* neuvádí.

JMÉNA ZVELIČELÁ

Jména zveličelá vykazují shody se spisovným jazykem. Nejproduktivnějším formantem je *-isk(o)*, který se pojí se substantivy všech tří rodů (např. *chtápisko, cérčisko, očisko*).

K této slovtvorné kategorii připojujeme též skupinu nářečních jmen, u nichž se zvláštním způsobem označují odrostlejší mláďata. Tvoří se od základů nepřímých pádů nářeční variantou *-ck(o)* (např. *telacko*). Stejný význam má formace typu *telisko*. Územní členění obou typů graficky zobrazujeme na mapě č. 18.

NÁZVY SPECIFIKAČNÍ

Při tvoření významové skupiny názvů násad a rukojetí se v dialektech uplatnil typický formant *-isk(o)* (např. *hrabisko*). Sem řadíme i „deminutivní“ sufixy u jmen květin, které jsou svou funkcí specifikační (např. *zvonek, pantoflíček*).

NÁZVY NOSITELŮ VLASTNOSTÍ

Názvy nositelů vlastností se vyznačují bohatým repertoárem formantů. Formanty mívají časté expresivní zabarvení. Lze vysledovat některé slovtvorné zvláštnosti.

U maskulin jsou nejproduktivnější sufixy *-ák* a *-(e)c*. Sufix *-ák* slouží především k pojmenování neživotných nositelů vlastností. Je využit také k účelům terminologickým (názvy hub – např. *jaťofčák*, názvy koláčů – *makovják*, názvy vozů – *gumák*). Základem pro odvozování sufixem *-ák* se stávají adjektiva desubstantivní.

Se stejnými základy se pojí formant *-áč*. Tvoří se jím názvy rostlin a osob. Odvozování expresivních názvů osob se účastní pouze adjektiva na *-at(ý)* (např. *břucháč*). Tvoření se děje resuffixací.

Expresivní zabarvení mívají i názvy osob na *-(e)c* (např. *švirgavec*). Základová adjektiva jsou deverbální.

Specifikum představují malé skupiny názvů osob, které se tvoří nářečními sufisy *-ál* (např. *břuchál*) a *-áň* (např. *dluháň*). Tyto formace mají expresivní zabarvení.

Další názvy osob se tvoří formanty, ojedinělými i ve spisovném jazyce: *-och* (např. *zhňiloch*) a *-(a)* (např. *naduta*). Jsou mezi nimi častá expresiva.

Při tvoření názvů věcí se uplatnil sufix *-(e)k* (např. *žhútek*).

K nejproduktivnějším formantům ženských nositelů vlastností patří *-ic(a)* a *-k(a)*. Hlavní uplatnění obou typů společně s dalším sufikem *-in(a)* je při tvoření názvů neživotných substancí (rostlin a věcí). První dva formanty se pojí zejména s desubstantivními adjektivy na *-ou(y)*. Všechny tři slovtvorné prostředky se využívá k účelům terminologickým. Útvary na *-in(a)* pojmenovávají druhy masa (např. *zajačina*). Sufisy *-k(a)* a *-ic(a)* se podílejí na tvorbě významových skupin názvů polévek (varianta *-ačk(a)*, např. *erteplačka*), pálenek (např. *višňofka*), názvy druhů plodů atd. U některých ženských nositelů vlastností je postižitelná i územní diferenciaci. Viz mapy č. 19 suchý strom, 20 borovice, 21 jalovice, 22 česneková polévka a 23 jarní obilí.

Specifickým rysem feminin jsou nářeční formanty *-aň(a)* a *-uš(a)*. Prvního typu je využito zejména k tvoření expresivních názvů osob (např. *okaň*), druhým typem se pojmenovávají hlavně zvířata. V našem případě jde o názvy krav. Ty se odvozují též formanty *-ul(a)* a *-en(a)*. Tak vznikají synonyma (např. *strakuša // strakula // stračena*).

Substantivizovaná adjektiva na *-ou(á)* vytvářejí sémantickou skupinu jmen tanců (např. *štamprlová*).

U neuter se uplatnila rovněž substantivizovaná adjektiva zakončená na *-sk(ě)* (např. *panenské*). Tvoří se jimi výrazy terminologické povahy – názvy odrůd jablek a hrušek.

NÁZVY VLASTNOSTÍ

Vedle nejužívanějšího sufisu *-ost'* (např. *hlúpost'*) byly zaznamenány formanty *-ot(a)* (např. *lakota*) a *-ob(a)*. Druhý formant se spojuje pouze s adjektivy pojmenovávajícími nepříznivé vlastnosti (např. *úskoba*).

Základem substantiv se sufikem *-stv(o)/-ctv(o)* se stávají pouze adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z nenáležitosti počínání (např. *tajdácťvo*).

Konvertované útvary se rovněž shodují se spisovným jazykem (např. *chladno, stáří*).

Studie o středomoravských nářečích, která nám slouží k porovnání, formant *-stv(o)* neuvádí.

JMÉNA ČINITELSKÁ

Jména činitelská jsou tvořena vcelku bohatým repertoárem formantů. Přestože se v této kategorii vyskytují časté přejímky ze spisovného jazyka, objevují se i zde některé výrazné rysy.

Nejužívanějšími sufiky jsou *-č* a *-ák*. Sufix *-č* pojmenovává především činitele dějů fyzických (např. *rubač*). U obou typů se objevují i jména označující osoby podle činnosti nepříznivě hodnocené (např. *ňuhňák*). Dalším produktivním formantem je *-ňík*. Při tvoření jména *vandrouňík* se vyskytují i rozdíly zeměpisné. Viz [mapa č. 24](#).

Výrazné typy ve východomoravských dialektech představují expresivně zabarvené útvary na *-at(a)* (např. *plácatá*) a *-oň* (např. *škrtoň*). K nim se přiřazují i další expresiva rodu ženského utvořená nářečními sufiky *-ň(a)* (např. *švidraňá*) a *-ul(a)* (např. *bjehula*). Územní rozložení některých expresivních formantů, jimiž se tvoří slovtvorné varianty substantiva *fňukna*, zobrazujeme na [mapě č. 25](#).

Expresivní zabarvení mají také konvertované útvary zakončené na *-(a)* (např. *nehaňba*), které jsou v nářečích často doloženy.

Studie o nářečích, která nám slouží k porovnání, expresivní formanty *-t(a)*, *-ň(a)* a *-ul(a)* neuvádí.

NÁZVY PROSTŘEDKŮ ČINNOSTI

Názvy prostředků činnosti představují dosti dobře rozvinutou slovtvornou kategorii. Z celé řady doložených sufiků patří k nejproduktivnějším *-čk(a)*, *-dł(o)* (např. *strúhadło/struhadło*) a *-č*, protože se odvozovacími základy stávají slovesa prostá i prefigovaná. Jména na *-čk(a)* označují zařízení složitější povahy (např. *řezačka*). Odvozeniny na *-č* označují nejen nástroje jednoduché, ale i zařízení složitější povahy (např. *vyorávač*). Máme doložena i jména prostředků na *-k(a)* (např. *uťerka*) a *-ák* (např. *česák*). Vybraná slova tvořená některými těmito formanty vykazují i územní rozdíly. Viz [mapy č. 26 cedník na nudle](#), [27 obracečka](#) a [28 rýč](#).

NÁZVY VÝSLEDKŮ DĚJE

Nepřiliš rozvinutou slovtvornou kategorii reprezentují především sufiky *-(e)k* (např. *dokrojek*) a *-k(a)* (např. *podrovnáfka*). Nejproduktivnější formant *-(e)k* často pojmenovává pozůstatky nějaké činnosti (např. *otkrojek*). Připojuje se k slovesným základům téměř všech tříd. Tato dokonavá slovesa jsou prefigovaná. U konkrétně se uplatňuje sufix *-k(a)* (např. *odezdáfka*). Územní rozložení typů odvozenin, jimiž se tvoří nářeční názvy pro pohrabky, zobrazuje [mapa č. 29](#).

NÁZVY DĚJŮ

Nejproduktivnější je paradigmatické tvoření substantiv verbálních na *-ň(i)/-ť(i)* (např. *boleň, vdáváň, zohnuť, ryť*).

Produktivním slootovorným prostředkem u jmen dějových je *i -k(a)* (např. *hátka*), popř. varianta *-čk(a)* (např. *okopávačka*). Tyto formanty se pojí většinou se slovesy a-kmenovými. Naprostou převahu má odvozování od sloves prefigovaných. Sufixem *-k(a)*, jeho dalšími variantami a sufixem *-n(á)* se derivují názvy her (např. *chytačka // chytaná*). U názvu *schovávaná* lze vymezit územní rozložení jednotlivých odvozenin. Viz [mapa č. 30](#).

I poslední produktivní formant *-an(e)c* se shoduje se spisovným jazykem. V našem případě se jím tvoří expresivní názvy různých ublížení, popř. poškození (např. *liskanec*). Ty se odvozují od příslušných sloves 5. a zároveň 2. třídy.

Shody se stavem ve spisovném jazyce vykazují vedle dalších slootovorných prostředků také útvary konvertované (např. *náščeva*).

NÁZVY NOSITELŮ OKOLNOSTNÍCH PŘÍZNAKŮ

Názvy nositelů okolnostních příznaků nevykazují žádná specifika. Shodují se se spisovným jazykem.

Početní převahu mají konkréta patřící k typu s koncovkou *-(i)* a prefixy *zá-, po-, pod-* (např. *podlesí*). Označují především okolnosti místní (také místa na lidském těle). Abstrakta jsou tvořena jen příponou *-(e)k* (např. *dnešek*).

NÁZVY ČÍSLIC A ČÍSEL, NÁZVY SKUPIN PODLE ČETNOSTI

K těmto názvům patří jen názvy číslic na *-k(a)* (např. *šterka*) a skupinové číslovky utvořené formantem *-ic(a)* (např. *šterica*).

KOMPOZITA

Složená podstatná jména jsou ve východomoravských dialektech ojedinělá a představují většinou přejímky ze spisovného jazyka. Za nářeční slova považujeme jen kompozita typu *mlatíhuba* a *oblizmisa* (první člen verbální, druhý člen substantivní se spojujícím konektem *-i-*, popř. bez něho).

348 TVOŘENÍ ADJEKTIV

Ke specifickým rysům adjektiv patří vedle nerozvinutosti některých slootovorných kategorií též nářeční formanty, které se objevují spíše u útvarů s emocionálním zabarvením.

U desubstantiv se vyznačují specifičností adjektiva vyjadřující původ z místa. Významným nářečním rysem je tvoření příslušných ad-

jektiv sufixem *-sk(y)/-k(y)* z redukovaných základů místních jmen na *-ovic(e)* nebo *-ic(e)* (např. *Bojkovice – bojkofský*, *Milotice – miłocký/mi-locký*). Těchto podob užívají nářeční mluvčí v blízkém okolí, u vzdálenějších místních jmen převažují podoby jednoznačně srozumitelné, které se tvoří od základu plného.

Tvoření adjektiv individuálně posesivních formantem *-úv* (s variantami *-úch*, *-új*, *-ú*) a *-in/-ín* je paradigmatické. Územní rozdíly při tvoření přivlastňovacích adjektiv odvozených od maskulin znázorníme na mapě č. 31 *bratrův*.

Druhá posesivita se vyjadřuje konverzním formantem *-(í)*, avšak u základů nt-kmenové deklinace vyčleňujeme ze synchronního hlediska varianty *-ac(í)*, *-ač(í)*, *-ec(í)* a *-eč(í)* (např. *prasačí × prasačí × prasecí × prasečí*). Zeměpisné rozložení jednotlivých variant zobrazujeme na mapě č. 32.

Studie o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, neuvádí u adjektiv individuálně posesivních formant *-úv* a variantu *-úch*. Při vyjadřování druhé posesivity též chybějí varianty *-ac(í)* a *-ač(í)*.

Řada slovtvorných kategorií adjektiv deverbálních představuje přejímky ze spisovného jazyka, např. adjektiva účelová (typ *dójící*). Totéž platí i o mnohých participiích n-/t-ových, která se paradigmaticky adjektivizují (např. *kúpený*, *pobitý*). Pokud se tvoří od sloves na *-ít*, vznikají nářeční formace *otevřítý*, *zedřítý*. Participia n-/t-ová tvoří s adjektivizovanými participii l-ovými buď synonyma, nebo tautonyma (*zohnutý × ohnutý × zohlý × ohlý*). Viz mapa č. 33 *ohnutý*. Stejná zakončení mají i adjektiva vyjadřující vlastnost vyplývající z výsledku děje. Tvoří též synonyma, popř. tautonyma (*napuchlý × opuchlý × zapuchlý × spuchlý × opuchnutý*). Viz mapa č. 34 *napuchlý*.

Deadjektivní adjektiva se vyznačují různými typy formací s emocionálním zabarvením.

Zesilování vlastnosti se u deadjektivních adjektiv děje paradigmaticky, a to stupňováním. U doložených tautonym se nejedná o tautonymii sufixů *-š(í)* a *-ejš(í)*, a proto graficky znázornujeme komparativy tvořené pouze od tří adjektiv. Viz mapa č. 37 *tupější*, 38 *novější* a 39 *vlhčí*. Srov. též mapu č. 35 *vyšší* a 36 *(nej)sušší*. Zeměpisné rozdíly v užití superlativní předpony *naj-* a její varianty *nej-* znázorníme na mapě č. 36.

Zesilování vlastnosti se vyjadřuje rovněž pomocí sufixů *-učk(y)*, *-unk(y)*, *-ičk(y)*, *-ink(y)* a *-ušk(y)* (např. *štabučký*, *malunký*, *mładičký*, *malinký*, *drobušský*). Je vždy provázeno emocionálním zabarvením. Územní rozložení těchto formantů znázorňují mapy č. 40 *malinký*, 41 *kratinký* a 42 *mladinký*.

Pro nářečí východomoravská je typický výskyt emocionálně zabarvených infixů *-li-*, *-ňi-*, *-enk-* a *-ink-* (např. *hebulinký*, *teňuňinký*, *malinenký*, *slabušinký*).

Ke specifickým jevům patří vyjadřování zesílené vlastnosti pomocí sufixů *-úc(i)*, *-úcn(y)*, *-úcen(y)* (např. *milúci*, *modřúcný*, *širokúcený*). Vedle formantu *-ánsk(y)*/*-ansk(y)* byly zachyceny i další expresivní formanty, a to *-ajzn(y)* (např. *velikajzný/veličajzný*) a *-azn(y)* (např. *širočazný*), *-aňáck(y)* (např. *hlubokaňácký*) a *-ajsk(y)* (např. *ošklivajský*). U doložených tautonym opět neběží o tautonymii sufixů, a proto graficky zobrazujeme pouze tři z těchto adjektiv. Viz mapy č. 43 širokánský, 44 vysokánský a 45 velikánský.

Při vyjadřování zesílené vlastnosti se vedle sufixace (typ *zelenkavý*) uplatnil také způsob prefixálně-sufixální. Prefixy *na-*, *za-*, *při-* a *po-* se pojí se sufixy *l*-ovými (např. *natrpklý*, *zamodřatý*, *přiřluchlý*, *pobledlý*). Územní rozložení těchto formantů znázorňují mapy č. 46 nahluchlý a 47 nahnědlý.

Práce o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, expresivní formace na *-úc(i)*, *-úcn(y)*, *-úcen(y)*, *-azn(y)*, *-aňáck(y)* a *-ajsk(y)* neuvádí.

U *deadverbiálních* adjektiv zaznamenáváme územní rozložení slootovných variant, jimiž se tvoří adjektivum *letošní* (viz mapa č. 48).

KOMPOZITA

Složená adjektiva nejsou častá a představují vesměs přejímky ze spisovného jazyka. Nejčastější jsou kompozita s prvním členem adjektivním a druhým substantivním (např. *dluhonohý*).

349 TVOŘENÍ SLOVES

Ke specifickým rysům slovesné *s u f i x a c e* patří iterativa. Vedle pravidelně tvořených iterativ se v nářečích na východní Moravě vyvinul odlišný typ ke slovesům 1. třídy, a to typ *bijávat*. Existují i specifické iterativní protějšky k výchozím nedokonavým ova-kmenům (např. *pracúvat*) a zcela ojedinele též k *i*-kmenům (např. *chodúvat*). Zatímco odvozeniny typu *chodúvat* se vyskytují pouze na Vsetínsku, odvozeniny od nedokonavých ova-kmenů mají větší rozšíření. Viz mapa č. 50 kupovávat.

Příznačná jsou pro východomoravská nářečí také okamžitá slovesa typu *lisknúť* fudovaná ponejvíce citoslovečnými základy. Dále jsou to zvukomalebná slovesa odvozená od interjekcí a zvukomalebných základů (např. *břeščet/vřeščet*). Vyjadřují různé nečleněné zvuky. Stejně odvozená slovesa typu *liskat*, která v nářečích představují vý-

razný typ. Označují členěný děj. Typická jsou pro dialekty také okamžitá slovesa typu *liščit*. Územní rozložení sloves *liščit* a *lišknút* zobrazujeme na mapě č. 49 dát políček.

Další specifické rysy sloves jsou vyjadřovány prostředky, které se vyskytují jen u expresiv. K nim patří např. formant *-oň-* (např. *škraboňit*). Viz mapa č. 51 řehtat se.

Celá řada intenzifikačních a expresivních formantů se pojí především s a-kmenovými slovesy. Většinou záporné emocionální zabarvení mají slovesa na *-chat* (např. *čmáchat*). Dalším formantem *-ot-* (např. *mekotat*) se vyjadřuje specifický průběh děje. K intenzifikačním modifikacím patří též formace na *-tat* (např. *čvachtat*), *-stat* (např. *žvástat*). Nejvýraznější jsou a-kmenová intenziva s formanty *-ýň-/úň-/ýzň-/úzň-/ázň-* (např. *híhýňat*, *urzúňat*, *řehýzňat sa*, *rabúzňat*, *tomázňat*). Odvozeniny, jimiž se tvoří sloveso *řehtat se*, vykazují územní difference. Viz mapa č. 51.

Pro a-kmenová slovesa patřící do okruhu dětské řeči je typické, že deminutivní příznak *-k-* (např. *škrapakat*) je rozšířen o infixy *-uš-*, *-in-*, *-li-*, *-ili-* (např. *spinuškat*, *capinkat*, *tapulinkat*, *spilinkat*). U formací s infixy je stupeň emocionálního zabarvení vyšší než u formací s pouhým formantem *-k-*.

Teritoriální rozdíly doprovázejí odvozování nedokonavých ova-kmenů z dokonavých a-kmenů. Viz mapy č. 52 ohryzávat a 53 přisolovat.

O tautonymii jde též při tvoření desubstantivních sloves formanty *-i-* a *-ova-*. Viz mapy č. 54 štěpovat a 55 tancovat.

Za tautonyma považujeme také slovesa typu *obracat* a jejich přehlasované protějšky.

Slovotvorný popis středomoravských nářečí nezaznamenává iterativní protějšky k nedokonavým ova-kmenům (typ *kupúvat*) a i-kmenům (typ *chodúvat*). Rovněž nejsou uvedeny formanty *-ýň-/úň-/ýzň-/úzň-/ázň-*, jimiž se tvoří a-kmenová intenziva.

Slovesná *pre f i x a c e* se vyznačuje jen několika specifickými rysy.

V soustavě prefixů zastává význačné místo především prefix *po-* a jeho varianta *poz-* ve funkci distributivní (např. *popálit*, *pozotvírat*).

Máme doloženy i dvě formace utvořené prefixem *do-*, který místo prostého zakončení děje vyjadřuje mutační význam „dějem zničit“ (např. *dobít*).

Splynutí předpon *s-* a *z-* následkem asimilace znělosti ve vokalizovaných variantách, při němž se prosadil prefix *z-*, proběhlo i na jiných místech, a proto se vyskytuje místo spisovného prefixu *s-* (např. *zemlet*).

Územní rozdíly při odvozování sloves prefixy jsou méně časté. Viz mapa č. 58 prospat. Mapa znázorňuje teritoriální rozložení tautonym s předponou *pro-* a *pře-* v časovém významu „děj probíhající po celý vymezený časový úsek“. Zeměpisné difference při odvozování sloves prefixy

vykazují také mapy č. 56 vzbudit (*o- × uz- × pro-*) a 57 umlít (*po- × ze- × u-*).

Studie o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, útvary s prefixem *do-* v mutačním významu „dějem zničit“ nezaznamenává.

350 TVOŘENÍ ADVERBIÍ

Desubstantivní adverbia nevykazují žádné slovotvorné typy typické pro východomoravské dialekty. Zeměpisné rozdíly jsou též při tvoření desubstantivních adverbii vzniklých převážně adverbializací předložkových pádů. Viz mapy č. 59 dole, 60 vzadu, 61 pozítří, 62 kvečeru a 63 okolo.

Adverbia se vyznačují několika specifickými rysy. Především k nim patří převaha tvoření deadjektivních adverbii na *-o*. Pro ilustraci uvádíme tautonyma *husto* a *hustě* na mapě č. 64. Přejechod mezi oběma typy je stupňovitý. Mapa č. 65 zdravě dokumentuje zcela opačné rozložení podob na *-o* a *-e*.

Deadjektivních adverbii se týká i další typický rys. Způsob prefixálně-konverzní se uplatnil při tvoření adverbii *počernu* (*po++u*, 6. p.), *pobíle* (*po++e*, 6. p.), *odmatu* (*od++u*, 2. p.), způsobem prefixálně-sufixálním je utvořena formace *odmaty* (*od++y*) a *počesky* (*po++y*). Lze postihnout i jejich územní diference. Viz mapy č. 66 odmala, 67 česky a 68 černě.

Práce o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, nezaznamenává u deadjektivních adverbii uvedené typy vzniklé způsobem prefixálně-konverzním.

Pro deverbální adverbia jsou typické nářeční typy na *-ačky* (např. *seďačky*) a *-aci* (např. *seďaci*). Stejného významu jsou i adverbializované přechodníky typu *seďa*, popř. *fseďa*. Tyto typy vykazují i územní diference. Viz mapa č. 69 vkleče.

Studie o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, neuvádí typy *seďačky* a *seďaci*.

Mapa č. 70 znázorňuje územní rozložení odvozenin de n u m e r á l n í h o adverbia *jednou*.

Depronominální adverbia se vyznačují celou řadou nářečních formantů, např. *-de/-ude/-ade* (např. *inde*, *fšude/fšuhde/fšade*), *-ady/-udy* (*tady/tudy*). Jejich územní rozložení znázorňují mapy č. 71 kam, 72 kudy, 73 jinudy a 74 všude. Formace utvořené způsobem prefixálně-sufixálním vykazují také specifické rysy, např. *odinád'*/*odinád'*/*odinúd'*/*odinud'*, *posád'*/*posavád'*/*posúd'*/*posud'*. Viz též mapa č. 75 odkud.

Specifický je pro nářečí také komparativ adverbii. Vyznačuje se celou řadou nářečních formantů (-í, -ší, -ejší/-jejší/-éjší, -ej/-ěj/-jej/-jěj, -š, -0), které se diferencují i zeměpisně. Viz mapa č. 76 dráže a 77 (nej)tepleji. Druhá mapa zobrazuje též územní rozložení superlativní předpony *naj-/nej-*. Nepravidelné stupňování zachycuje mapa č. 78 méně.

Práce o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, nezaznamenává komparativní přípony *-ej/-jej, -í* a *-0*.

Výrazným rysem jsou rovněž tzv. postfixy, které jsou ve východomoravských dialektech bohatě zastoupeny. Nepředstavují žádnou modifikaci, potvrzují jen slovnědruhovou povahu formace. Z celé řady postfixů (např. *-kaj/-kej: henkaj/henkej, -j: zasěj, -aj/-ěj/-ej: fčilaj/fčilej/fčilej, -ť: toť*) znázorňujeme na mapě č. 79 jen některé z nich, a to *-k (tadyk/tudyk), -ka (semka)* a *-vá (vedlevá/vedlivá)*. Mapa č. 72 kudy přináší též územní rozložení postfixu *-ma*.

Práce o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, postfixy *-kaj/-kej, -j, -aj/-ěj/-ej* a *-ť* neuvádí.

Složená adverbia jsou na východní Moravě ojedinělá. Byly zapísány nářeční formace typu *stadyocád*, utvořené ze dvou adverbii depronominálních.

351 TVOŘENÍ ZÁJMEN

Výrazným rysem zájmen je celá řada nářečních prefixů (*to-, toť-, tudy-, hen-, henkaj-*), jimiž se u *ukazovacího* zájmena *ten* zpřesňuje orientace v prostoru (např. *toten, toťten, tudyten, henten, henkajten*). S tímto zájmenem se pojí také postfixy *-te* (např. *tente*) a *-tok* (např. *ten-tok*). Druhý postfix se objevuje pouze na jižním Valašsku.

U zájmen *tázacích* byly útvary s postfixem *-pak* (např. *copak*) zachyceny pouze v západním cípu dolských dialektů.

Bohatý repertoár prefixů se uplatňuje také při tvoření zájmen *neurčitých*. K nim patří vedle *leda(s)-, máto-* a *kde-* nářeční formanty *ne-, leci-, sotvá-* a *bar/bár(s)-* (např. *ledagdo/ledazgdo/ledahdo/ledado, máto-co, gdeco; nejaký, lecido, sotvágdo/sotvádo, bardo/bárgdo/bárgzdo/bárdo*). Prefixy *leda(s)-, leci-* a *bar-/bár(s)-* se územně diferencují. Viz mapa č. 80 ledakdo a 81 ledaco.

Nářeční postfix *-sik* máme doložen pouze u formace *cosik*.

Studie o středomoravských dialektech, která nám slouží k porovnání, pronominální materiál neuvádí.

352 TVOŘENÍ ČÍSLOVEK

Číslovky nevykazují žádné zvláštní nářeční tvoření.

Na mapě č. 82 je znázorněno územní rozložení číslovky násobné *dvakrát*, a to typ s příponou *-krát/-krát* a významově shodný typ dvou-slovný *dva razy*.

Práce o středomoravských nářečích, která nám slouží k porovnání, tvoření číslovek neuvádí.

353 TVOŘENÍ PŘEDLOŽEK

Specifikum představují zejména předložky složené (např. *spoza, ponad, spopod*). Vyskytují se především na Valašsku.

U nepůvodních předložek motivovaných adverbiiem byly vedle celouzemních podob zaznamenány i specifické nářeční varianty s postfixem *-vá* (např. *podla/podle* × *podlevá/podlivá*). Postfix *-vá* je typický pro nejsevernější oblasti východní Moravy a její jižní polovinu.

Práce o středomoravských nářečích, která nám slouží k porovnání, tvoření předložek neuvádí.